

Демчук Н.І.*доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів та банківської справи
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету***Крючко Л.С.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківської справи
Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*

ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ ТА ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів економічних циклів та економічних криз. Розглянуті особливості виникнення та характерні риси циклічності економіки. Висвітлені фактори, що сприяють розвитку економічної кризи. Досліджено поняття циклічності та детально проаналізована кожна з фаз циклу. Розглянуті наслідки, які спричиняються кожною фазою циклу. Доведено, що існує зв'язок між циклічністю і сталістю розвитку соціально-економічних систем.

Ключові слова: економічна криза, економічні цикли, циклічність, фази економічного циклу, ділова активність, депресія, піднесення, поживлення, пік.

Демчук Н.И., Крючко Л.С. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КРИЗИСЫ И ЦИКЛИЧНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов экономических циклов и экономических кризисов. Рассмотрены особенности возникновения и характерные черты цикличности экономики. Освещены факторы, способствующие развитию экономического кризиса. Исследовано понятие цикличности и подробно проанализирована каждая из фаз цикла. Рассмотрены последствия, которые вызываются каждой фазой цикла. Доказано, что существует связь между цикличностью и постоянством развития социально-экономических систем.

Ключевые слова: экономический кризис, экономические циклы, цикличность, фазы экономического цикла, деловая активность, депрессия, подъем, оживление, пик.

Demchuk N.I., Kryuchko L.S. ECONOMIC CRISIS AND CYCLE OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of theoretical aspects of economic cycles and economic crises. Features of origin and characteristic features of a cyclical economy are considered. Illuminated factors contributing to the development of the economic crisis. The concept of cyclical is investigated and each phase of a cycle is analyzed in detail. Considered the consequences of each phase of the cycle. It is proved that there is a connection between cyclical and sustainability of the development of socio-economic systems.

Keywords: economic crisis, economic cycles, cyclical, economic cycle phases, business activity, depression, rise, recovery, peak.

Постановка проблеми. Економічний розвиток – це багатофакторний процес, який відображає як еволюцію господарського механізму, так і зміну на цій основі економічних систем. Водночас це суперечливий і складний процес, який не може здійснюватися прямолінійно, по висхідній лінії. Розвиток проходить нерівномірно, має періоди зростання та спаду, кількісні та якісні зміни в економіці, позитивні та негативні тенденції. Саме циклічний характер розвитку капіталістичної економічної системи, її коливання між спадом та підйомом є причиною, яка стримує економічний ріст. З тих пір, як у межах капіталістичного суспільства здійснився перехід до індустріального виробництва, економічний ріст мав циклічний характер [1, с. 12].

Циклічність – це форма руху національної економіки та світового господарства загалом, що припускає зміну революційних і еволюційних стадій розвитку економіки, економічного прогресу. Вона є універсальною та загальною формою руху всіх економічних процесів незалежно від того, на яких рівнях економіки вони відбуваються, а також об'єктивною формою розвитку національної економіки і світового господарства [1, с. 12].

Дослідження циклічного характеру економіки, виявлення особливостей динаміки зростання на різних етапах економічного циклу постійно перебувають у центрі уваги економістів і політиків, адже залежно від якості тих чи інших оцінок та ступеня їх відповідності реальній економічній ситуації визначається ґрунтовність стратегічних рішень на макро- та мікрорівні. Економіка розвивається не за трендом, що характеризує економічне зростання,

а циклічно, через постійні відхилення від тренду, спади і піднесення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Циклічність економічного розвитку є предметом дослідження багатьох учених. Теоретико-методологічні засади дослідження циклічності як форми руху економіки містяться у роботах А. Бернса, М. Кондратьєва [3], С. Кузнеца, В. Мітчелла, Й. Шумпетера. Проблемам визначення особливостей сучасного циклічного розвитку та окремих фаз економічного циклу присвячено роботи А. Єрохіної, О. Ілларионова, Ю. Яковця. Дослідження світових фінансово-економічних криз із позицій їхнього впливу на економіку України здійснено в працях А. Гальчинського, В. Геєця, Я. Жаліла, А. Задой, І. Крючкової, П. Тригуба [6].

Циклічність як економічну закономірність визнають не всі учені-економісти, проте вивчення реального життя підтверджує існування цього процесу. Оскільки характерна риса циклічності – рух не по колу, а по спіралі, вона є формою прогресивного розвитку. Дослідження теорій циклічності є актуальним і цінним для обґрунтування головних тенденцій та закономірностей розвитку реального економічного процесу, а також із метою обґрунтування теоретичних узагальнень та рекомендацій щодо вирішення практичних проблем суспільства.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні теоретичних аспектів понять економічних циклів та економічних криз. Необхідно також розглянути особливості їх формування та характерні риси.

Головною причиною довгохвильових коливань М.Д. Кондратьєв вважав наявність у складі сукупного капіталу особливих частин, що мають тривалий термін дії: великих засобів виробництва, споруд, устаткування, а також кадрів кваліфікованої робочої сили. Загалом концепція російського науковця визнана як теорія, що містить комплексний опис феномена довготривалих коливань [6].

Найчастіше в економіці розвинутих країн трапляються середні промислові цикли тривалістю 8-10 років, але на ділову активність впливають і всі інші. Протягом одного великого циклу відбувається декілька середньострокових коливань, матеріальною основою яких є фізичне оновлення основних засобів виробництва, насамперед їхньої найактивнішої частини – знарядь праці [3, с. 122].

Малі економічні цикли Дж. Кітчана матеріальною основою мають процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин. Малі цикли розмежовуються грошовими кризами, що повторюються з певними закономірностями. Вони характеризуються особливою гостротою та інтенсивністю та або накладаються на промислові кризи, або мають самостійний розвиток [6].

Економічні цикли (цикли ділової активності) означають коливання економічної активності, рух виробництва від початку попереднього до початку чергового кризового спаду. Кожен з економічних циклів унікальний, але водночас усім їм притаманні певні загальні риси, передусім однакова послідовність фаз циклу: піднесення; спад або криза (рецесія); депресія; поживалення (рис. 1). На різних етапах економічного розвитку суспільства і за різних конкретних умов відтворення цикл і його фази проявляються по-різному.

Головною фазою циклу вважають кризу (спад, рецесію, скорочення ділової активності). Ця фаза циклу підводить підсумок попередньому циклу і відкриває новий. Головні особливості кожного циклу (його загальна тривалість, співвідношення між окремими фазами) визначаються насамперед характером і глибиною кризи. Без кризи не було би циклу, оскільки саме періодичне повторення кризи надає економічному відтворенню циклічного характеру. Однак, розглядаючи кризу як вирішальний момент циклу, не можна ігнорувати інші фази циклу. У кожній фазі циклу містяться умови її перетворення в іншу фазу, отже, увесь розвиток циклу заснований на саморусі [6].

Економічна криза – це більш або менш регулярно повторювані тимчасові падіння виробництва, що виникають внаслідок порушення економічної рівноваги. Вона характеризується: порушенням макроекономічної рівноваги, розбалансуванням взаємодіючих структур; перевиробництвом із наступним падінням обсягів виробництва, нагромадженням товарних мас в оптовій торгівлі; падінням товарних цін; зростанням безробіття, збільшенням незайнятих виробничих потужностей; падінням рівня реальної заробітної плати, інших доходів, прибутків підприємств, життєвого рівня населення; зниженням платоспроможного попиту населення, зменшенням обсягів оптової та роздрібно-торгівлі; крахом грошово-кредитних

зв'язків; наростанням системи взаємних неплатежів; кредитною напругою, злетом норми позикового відсотка; нестачею грошової маси, високими темпами інфляції; масовим знеціненням капіталу, завмиранням інвестиційних процесів; падінням курсу акцій, біржовою панікою; масовим банкрутством підприємств; зростанням соціальної напруженості у суспільстві тощо [6].

Скорочення виробництва у період кризи триває доти, поки не буде встановлена рівновага, тобто відповідність попиту та пропозиції, припинення кризовою падіння та розсіювання товарних запасів відбувається внаслідок зниження цін, виробничих потужностей і товарних запасів (у вартісному вираженні), а також шляхом посилення вивозу товарів на зовнішні, в основному колоніальні ринки. Після цього кризове падіння припиняється, а економічна система входить у фазу депресії. Фази ділової активності в економіці відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Фази ділової активності

Фаза циклу	Економічна суть
Пік	В економіці спостерігається повна зайнятість, і виробництво працює на повну потужність. Рівень цін має тенденцію до підвищення, а зростання ділової активності припиняється.
Спад (реція)	Виробництво і зайнятість скорочуються, проте ціни не завжди мають тенденцію до зниження. Вони спадають тільки в тому разі, коли спостерігається депресія (глибокий і тривалий спад).
Депресія (дно)	Найнижча точка спаду (депресія): виробництво і зайнятість досягають найнижчого рівня.
Поживалення	Виробництво та зайнятість зростають. Рівень цін може підвищуватися, аж поки не буде досягнуто повної зайнятості і виробництво не почне працювати на повну потужність.

* згруповано автором за джерелом [6]

Депресію, застій або дно економічної активності справедливо порівнюють із післяшкорою ситуацією. Рух капіталу в'ялий і нечіткий, він ніби набирає сил перед новим штурмом. Цьому сприяють поступове відновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу у більш перспективні сфери застосування, а головне – масове оновлення основного капіталу досягає таких розмірів, що виникає його надлишок або така його кількість, для якої зниження норми прибутку не врівноважується зростанням її маси. У цьому разі додаткові інвестиції не приносять додаткового прибутку.

Іншими ознаками депресії є: стабілізація виробництва на найнижчому рівні; призупинення інфля-

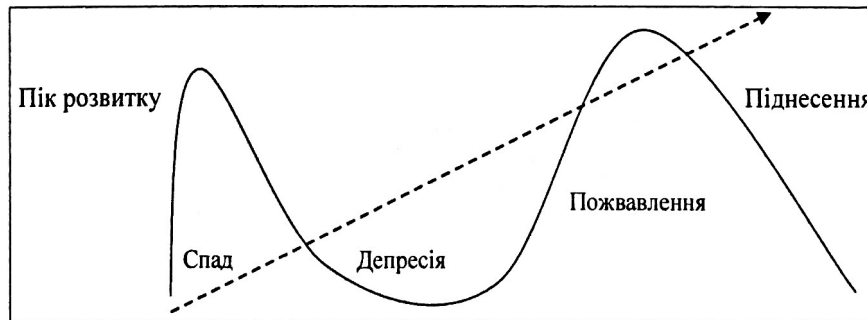

Рис. 1. Фази економічного циклу*

* згруповано автором за джерелом [6]

чергового кризового спаду. Кожен з економічних циклів унікальний, але водночас усім їм притаманні певні загальні риси, передусім однакова послідовність фаз циклу: піднесення; спад або криза (реція); депресія; поживлення.

3. Економічна криза – це більш або менш регулярно повторювані тимчасові падіння виробництва, що виникають внаслідок порушення економічної рівноваги.

4. Вплив глобальної кризи на українську економіку має подвійну економіко-політичну основу. Без вирішення політичних проблем практично неможливо нейтралізувати та усунути негативні економічні наслідки кризи. Інституційно не розвинута економічна структура України найповніше сприйняла всі недоліки ліберальної економіки, а не маючи її переваг, вона не може адекватно реагувати на всі можливі наслідки кризи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фоміна М.В. Сталій розвиток економіки в умовах глобалізації: теорія і методологія: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.01 / М.В. Фоміна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 40 с.
2. Шипович Л.Ю. Классификация и причины возникновения финансово-экономических кризисов / Л.Ю. Шипович // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 31(246). – Экономика. Вып. 33. – С. 21-26.
3. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев; ред. кол. Л.И. Абалкин (отв. ред.) и др. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
4. Джеффри Д. Сакс. Макроэкономика. Глобальный подход / Д. Сакс Джеффри, Ларрен Б. Фелипе. – М.: Дело, 1996 г. – 848 с.
5. Макконнелл Кэмпбелл Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: [Учеб. для вузов: В 2 т.] / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; [Пер. с англ.: Н.Н. Барышникова и др.]. – 13-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 431 с.
6. EcoLib [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecolib.com.ua/> (Дата звернення 17.11.17).

УДК 164:658.589

Кабанець І.А.
*старший викладач кафедри менеджменту
та оподаткування
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ЕНЕРГІЇ ІННОВАЦІЙ РОЗМІРОМ РУХУ МАСИ ДОДАТКОВОГО ПРОДУКТУ В РОБОЧОМУ ДНІ

Стаття присвячена визначенню одиниці виміру енергії інновацій, яка приймається за еталонний розмір відносного руху додаткового продукту в робочому дні. Умовну грошову масу запропоновано визначати як одиницю «personal capital». Обґрунтовано принцип еквівалентності розміру відносного руху додаткового продукту в робочому дні через одиницю «personal capital» з абсолютним розміром руху капіталу в реальних коштах. Оптимізація відхилення фактичного розміру відносного руху додаткового продукту від абсолютного, еталонного значення приймається як критерій логістики енергії інновацій в періоді спільної виробничої діяльності.

Ключові слова: енергія, інновація, додатковий продукт, робочий день, капітал.

Кабанець І.А. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ИЗМЕРЕНИЯ ЭНЕРГИИ ИННОВАЦИЙ ВЕЛИЧИНОЙ ДВИЖЕНИЯ МАССЫ ПРИБАВОЧНОГО ПРОДУКТА В РАБОЧЕМ ДНЕ

Статья посвящена определению единицы измерения энергии инноваций, которая принимается за эталонный размер относительного движения прибавочного продукта в рабочем дне. Условную денежную массу предложено определять как единицу «personal capital». Обоснован принцип эквивалентности размера относительного движения прибавочного продукта в рабочем дне через единицу «personal capital» с абсолютным размером движением капитала в реальных деньгах. Оптимизация отклонения фактического размера относительного движения прибавочного продукта от абсолютного, эталонного значения принимается в качестве критерия логистики энергии инноваций в периоде совместной производственной деятельности.

Ключевые слова: энергия, инновация, прибавочный продукт, рабочий день, капитал.

Kabanets I.A. CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE ECONOMIC MEASUREMENT OF INNOVATION ENERGY THE MASS MOVEMENT OF THE SURPLUS PRODUCT IN THE WORKING DAY

The article seeks to define a unit of measurement for energy of innovations, which is assumed to be a standard amount of the relative movement of surplus product within the working day. It is proposed to define a notional amount of money as the "personal capital" unit. The principle of the equivalence of the amount of relative movement of surplus product within the working day measured in "personal capital" units and the absolute amount of capital movement expressed in real monetary units is substantiated. The optimization of the deviation of the actual amount of relative movement of surplus product from the absolute, standard value is considered to be a criterion of the logistics of innovation energy in the periods of joint production activity.

Keywords: energy, innovation, surplus product, working day, capital.

Постановка проблеми. Важливість дослідження взаємодії енергії інновацій з розміром відносного руху додаткового продукту зумовлюється тим, що «як виробництво додаткової вартості є визначальною ціллю капіталістичного виробництва, так і ступінь добробуту вимірюється не абсолютним розміром продукту, а відносним розміром додаткового продукту» [1].

Проблемою в цьому дослідженні стає латентний, прихований характер руху додаткового продукту в робочому дні, оскільки «заробітна плата стирає всякі сліди розподілу робочого дня на необхідний і додатковий, на оплачену і неоплачену працю. Вся праця виступає як оплачена праця». Водночас «вартість нового продукту містить у собі еквівалент вар-

ційних процесів; збереження високого рівня безробіття; норма позикового відсотка висока; починають відновлюватися господарські зв'язки; стабілізуються і поступово зменшуються товарні запаси. Внаслідок цього відбувається поступове поширення реанімаційних процесів, наростання позитивних тенденцій. Зв'язок депресії з кризою полягає передусім у відновленні основного капіталу (який під час кризи був руйнований фізично), але вже на новому, більш високій технічному рівні. Тому у наступному циклі економіка досягає більш високої точки піднесення [6].

Депресія переходить у наступну фазу циклу – поживлення (розширення ділової активності), яка характеризується тим, що тут уперше після початку кризового падіння відбувається розширення попиту на засоби виробництва та робочу силу; оновлюється основний капітал; починається модернізація виробництва; відновлюється економічне зростання; зростають прибуток, заробітна плата, позиковий відсоток; скорочується безробіття. У суспільній свідомості посилюються позитивні сподівання, розширюється бізнесова активність. У процесі поживлення відновлюється докризовий рівень економічного розвитку і готується майбутнє піднесення [6].

Піднесення, або пік ділової активності, характеризується тим, що економіка виходить на рівень, який перевищує всі попередні рубежі. Економічне зростання прискорюється, поліпшуються всі показники ринкової кон'юнктури, передусім збільшується платоспроможність попиту. Це сприяє зростанню товарних цін, збільшенню прибутків, стимулює пропозицію.

Особливо великих розмірів досягають кредитно-фінансові операції, а також спекулятивні операції на біржах. Але саме у цей найбільш сприятливий для економіки період у її надрах зростають передумови майбутнього падіння. До певного часу розвиток цих передумов приховується багатоланковою та розгалуженою торговельною мережею, розвинутою кредитною системою, створенням штучних дефіцитів у результаті спекуляцій на зростанні цін. І лише у період кризового падіння виявляється дійсний стан речей, справжні масштаби нерівноваги ринкової економіки [6].

Фазам економічного циклу відповідає зміна фаз бізнесової активності в економіці: піднесення означає пік ділової активності, спад супроводжується стисненням ділової активності, депресія – це дно ділової активності, а поживлення – розширення ділової активності. Основними індикаторами фази циклу ділової активності є рівень зайнятості, рівень безробіття, обсяг випуску.

Нааявні економічні та психологічні теоретичні підходи до вивчення циклів дали змогу стверджувати, що трансформаційні зміни, які відбуваються у сучасній світовій економіці, здійснюють визначальний вплив на структуру ринкової кон'юнктури, що зумовлює необхідність перегляду попередніх концепцій циклічних коливань та пошуків нових наукових підходів до вирішення проблеми структурних, фінансових та системних криз суспільного виробництва. Окрім того, дослідження сучасних учених-економістів поступово зосереджуються на аналізі зміни пропорційних співвідношень між фазами циклів – економічний спад скорочується, а підйом стає тривалішим [6].

Існує певний зв'язок між циклічністю і сталістю розвитку соціально-економічних систем. Сталий розвиток теж має циклічний характер та нараховує три фази розвитку: стабілізаційний розвиток (стимулювання економічного зростання); підтримуючий

розвиток (створення економічних умов для сталого розвитку); сталий розвиток (сталий еколого-економічний розвиток суспільства). Означені стадії описують поступовий перехід від нестійкої, неспроможної до сталого розвитку системи до стійкої системи, яка спроможна стало розвиватися [6].

Фінансові кризи стали виникати відтоді, відколи склалася кредитно-фінансова система. Ця система давала сильну перевагу економіці тих країн, у яких вона була, перед економіками країн що її не мають. У країнах, де відсутня кредитна система, для того щоб почати нову справу, розширити її, зробивши інвестиції, треба накопичити відповідну суму грошей, на що потрібен час, унаслідок чого розвиток йде повільно. Кредитна система дає змогу прискорити цей розвиток у разі. Але одночасно з'являється ризик у певного конкретного кредитора у кожній конкретній ситуації, що кредит не буде поверненим. Узагальненням цього окремого ризику є ризик фінансової кризи в масштабі держави або всесвіту.

Сучасну світову кризу слід розглядати як відміну від минулих криз, як менш руйнівну за масштабами і глибиною, але похідну із самої природи капіталістичного ладу. Представляється, що специфіка і особливості полягають у її характері (глобальний, системно-інституційний, технологічний, інноваційний). Глибинна, сутнісна причина економічних криз криється в суперечності між генетично вланим капіталізму прагненням до наживи, заснованим на егоїзмі окремих людей, суспільних груп, держав і їх різних об'єднань, а також можливостями та механізмами її досягнення. В умовах глобалізованої світової економіки означене положення виявляється через суперечність між глобальним характером виробництва, капіталу і транснаціональною корпоративною формою привласнення [6].

Вказана суперечність тією чи іншою мірою сформувала причини сучасної кризи. Їх можна умовно розділити на три групи: фундаментальні, системні проблеми світового соціально-економічного розвитку; специфічні, особливості і проблеми економіки США, її становище, роль у світовій економіці; особливі причини, породжені характером, станом і специфікою розвитку нестійких економік.

Сукупність несприятливих внутрішніх чинників політичного і інституціонального характеру становлять політичні рішення в галузі економіки і права, такі як дисонанс у регулюванні ринків грошової ліквідності капіталів; невідповідність політики встановлення валютного курсу вимогам підтримки стійкої рівноваги між імпортом і експортом капіталу; недостатньо обґрунтована девальвація (чи ревальвація) національної валюти відносно валют основних торгових партнерів; невдалі рішення в галузі оподаткування; недостатньо ефективний нагляд над кредитними організаціями і фінансовими установами; спотворення і відставання законодавчих поправок [6].

Висновки з проведеного дослідження. 1. Циклічність – це форма руху національної економіки та світового господарства загалом, що припускає зміну революційних і еволюційних стадій розвитку економіки, економічного прогресу. Вона є універсальною та загальною формою руху всіх економічних процесів незалежно від того, на яких рівнях економіки вони відбуваються, та об'єктивною формою розвитку національної економіки і світового господарства.

2. Економічні цикли (цикли ділової активності) означають коливання економічної активності, рух виробництва від початку попереднього до початку

чергового кризового спаду. Кожний цикл є унікальним, але водночас певні загальні риси, передусім тривалість фаз циклу: піднесення, поживлення, криза, депресія, поживлення.

3. Економічна криза – це період повторюваних тимчасових спадов, що виникають внаслідок порушення рівноваги.

4. Вплив глобальної кризи на світову економіку має подвійний характер: з одного боку, вирішення політичних проблем дозволяє нейтралізувати та усунути наслідки кризи. Інституційна структура України наразі не в змозі подолати недоліки ліберальної економіки, вона не може адекватно реагувати на наслідки кризи.

УДК 164.658.589

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ РОЗМІРОМ

Стаття присвячена визначенню сутності поняття «концептуальний розмір» продукту в робочому принципі еквівалентності розміру продукту від абсолютного, етапу діяльності.

Ключові слова: енергія,

Кабанець І.А. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ РОЗМІРОМ ДВИЖЕННЯ МАССЫ ПРИБУТКА

Стаття присвячена визначенню сутності поняття «концептуальний розмір» продукту в робочому принципі еквівалентності розміру продукту від абсолютного, етапу діяльності.

Ключевые слова: энергия,

Kabanets I.A. CONCEPTUAL SIZE OF THE SURPLUS MOVEMENT OF THE SURPLUS

The article seeks to define the essence of the concept of "conceptual size" of the product in the working principle of equivalence of the product size from the absolute, the stage of innovation activity.

Keywords: energy, innovation

Постановка проблеми

взаємодії енергії інноваційного руху додаткового продукту, виробництва додаткового продукту, капіталістичного виробництва, вимірюється не абсолютним, а інноваційним розміром додаткового продукту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне вирішення питань забезпечення постійного стабільного економічного зростання (розширеного відтворення) є однією з найважливіших цілей макроекономіки як прикладної наукової дисципліни. Що ж стосується практики господарювання, то, незважаючи на те, що епоха капіталістичного (підприємницького) товарного виробництва перетворила розширене відтворення з винятку (як це було у попередні часи) у норму функціонування економіки, вона породила і такі поняття, як економічна криза та циклічність економічного розвитку. Тобто йдеться про регулярні збої, притаманні економічній системі, в основу якої покладено використання ринкового механізму, що проявляється через відчутні спади обсягів виробництва, неповне використання наявних економічних ресурсів та інші негаразди, які супроводжують ці негативні явища [1, с. 14].

Криза як явище економічного життя суспільства проявляє себе таким чином. Як правило, все починається з дедалі відчутнішого розриву між загальною (сукупною) пропозицією товарів та послуг на ринку країни та існуючим на них загальним (сукупним) попитом. Наслідком цього стають зростаючі проблеми торгових фірм та організацій, пов'язані з неможливістю реалізації всієї закупленої у виробників та пропонуваної споживачам продукції. Зростаючі товарні запаси торгових фірм змушують їх скорочувати замовлення виробничим підприємствам, що веде до скорочення самого обсягу виробництва [6].

Підприємці-виробники змушені в цій ситуації виробляти менше, ніж за нормальних умов, готової продукції, скорочують закупівлю потрібних їм ресурсів. Як наслідок, відбувається, з одного боку, значний спад виробництва, а з другого – загальне зростання безробіття в країні через зменшення кількості робочих місць в усіх сферах діяльності.

Зростаюче безробіття ще більше загострює проблему реалізації накопиченої товарної продукції через зменшення загального фонду заробітної плати, а, отже, і подальшого падіння платоспроможного попиту з боку населення. Все це приводить до повного банкрутства частини фірм у найбільш вражених кризою галузях економіки, падіння загального обсягу виробництва, надвисокого рівня безробіття, що викликає соціальну напругу в суспільстві.

За кризою настає тривалий період так званої депресії, що характеризується стабілізацією виробництва на наявному низькому рівні за високих показників незайнятості працездатного населення. У цей період загальний обсяг виробництва вже не скорочується, але й не зростає, рівень безробіття істотно не змінюється. Під час депресії поступово зменшуються запаси нереалізованої продукції та відбувається оновлення основних виробничих фондів підприємств на новій технологічній основі [6].

Депресію змінюють поживлення та економічне піднесення. Ці стадії у розвитку ринкової економіки означають перехід до зростання загального обсягу виробництва, а відповідно – і зайнятості населення. Вважається, що стадія поживлення триває до моменту досягнення економікою показників, які вже мали місце у ній до початку кризи.

Перевищення цих показників та їх подальше зростання означає перехід економіки у стадію піднесення. Зростаюча зайнятість населення на основі зростання обсягу виробництва означає і зростання загального фонду заробітної плати, доходів підприємців та власників природних ресурсів, що викорис-

туються у процесі суспільного виробництва. Тобто зростає сукупний попит на вироблену продукцію, що ще більше стимулює процес економічного зростання. Економічне зростання в стадії піднесення відбувається високими темпами, загальний обсяг виробництва сягає своєї максимальної величини, але наступною стадією знову стає економічна криза [6].

Криза, депресія, поживлення та піднесення являють собою чотири фази економічного циклу. Ринкова економіка, таким чином, є економікою, що розвивається циклічно, від однієї кризи до іншої, проходячи в кожному циклі одні й ті самі фази у певній їх послідовності. Іноді економісти виділяють у складі економічного циклу не чотири, а лише дві фази. У двофазовій моделі циклу фаза економічного спаду охоплює кризу та депресію, а фаза економічного піднесення – поживлення та піднесення. Але такий підхід до трактування економічного циклу не міняє суті описаного вище явища.

Зародження теорії циклів і криз можна віднести на початок XIX ст. Ця проблема висвітлювалася в роботах Карла Іоганна Родбертуса і Томаса Мальтуса. У наш час переважає погляд на цикл як на єдиний процес, що послідовно проходить через фази криз і піднесення, а не лише як на випадкову послідовність криз, що призупиняють час від часу процес відтворення [6].

Більшість сучасних економістів вивчають причини циклічності через аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на характер циклу, його тривалість, специфіку проявів окремих фаз.

До зовнішніх факторів можуть бути віднесені об'єктивні та суб'єктивні обставини, які викликають періодичну повторюваність економічних явищ і які знаходяться поза економічною системою [6]:

- війни, революції, та інші політичні потрясіння;
- відкриття крупних родовищ золота, урану, нафти та інших цінних ресурсів;
- освоєння нових територій і пов'язана з цим міграція населення, коливання чисельності населення планети;
- потужні прориви в технології, винаходи та інновації, які дають змогу радикально змінити структуру суспільного виробництва.

Внутрішні фактори притаманні самій економічній системі, вони можуть викликати як підйоми, так і спади економічної активності через певні проміжки часу. Серед них виокремлюють [6]:

- фізичний строк служби основного капіталу (рухомого та нерухомого);
- особисте споживання, скорочення або зростання якого впливає на обсяг виробництва та зайнятості;
- інвестування, тобто вкладення коштів у розширення виробництва, його модернізацію, створення нових робочих місць;
- економічну політику держави щодо виробництва, попиту та споживання.

Пояснити циклічність руху економіки дією тільки зовнішніх або внутрішніх факторів неможливо, тому що економічний цикл прискорює і гальмує економічну систему, використовуючи їх разом.

Розглядаючи економічні цикли та їх причини, австрійський економіст І. Шумпетер висунув ідею про трициклічну схему, тобто про коливальні процеси в економіці, що здійснюються, так би мовити, на трьох рівнях. Він назвав ці цикли іменами Н.Д. Кондратьєва, К. Жупієра та Дж. Кітчана – вчених, що відкрили цикли тривалістю відповідно в п'ятдесят п'ять років, десять років і три роки 4 місяці [3, с. 122].